

ŽELJKO TOMIČIĆ

PRILOG ISTRAŽIVANJU
KAROLINŠKOG ORUŽJA U MEĐIMURJU I
VARAŽDINSKOJ REGIJI

UDK 904 «653» : 739.7 (497.13)
Izvorni znanstveni članak
Original Scientific Paper

Željko Tomičić
Y — 42300 Čakovec
Muzej Međimurja

U okviru ovako koncipiranog radnog naslova nastojat ću još jednom podsjetiti na malobrojnu ali značajnu skupinu ranosrednjovjekovnih pokretnih arheoloških nalaza koja je pohranjena u muzejima sjeverozapadne Hrvatske.¹ Riječ je o dijelu fundusa koji je pohranjen u arheološkom odjelu Muzeja Međimurja u Čakovcu i Gradskog muzeja u Varaždinu. Na taj način dane su i zemljopisne odrednice prostora koji je obuhvaćen ovim tekstom. To su današnje općine Čakovec, odnosno Međimurje i Varaždin s dijelom Podravine.

Tekstom su obuhvaćeni ranokarolinški mač i stremen otkriveni u okolici Preloga u međuriječju Mure i Drave a čuva ih Muzej Međimurja — Čakovec, te koplje s krilcima otkriveno u središtu Varaždina, pohranjeno u Gradskom muzeju u Varaždinu (sl. 1). O maču iz okolice Preloga i koplju iz Varaždina bilo je već prije više govora,² dok je stremen samo sumarno spomenut.³

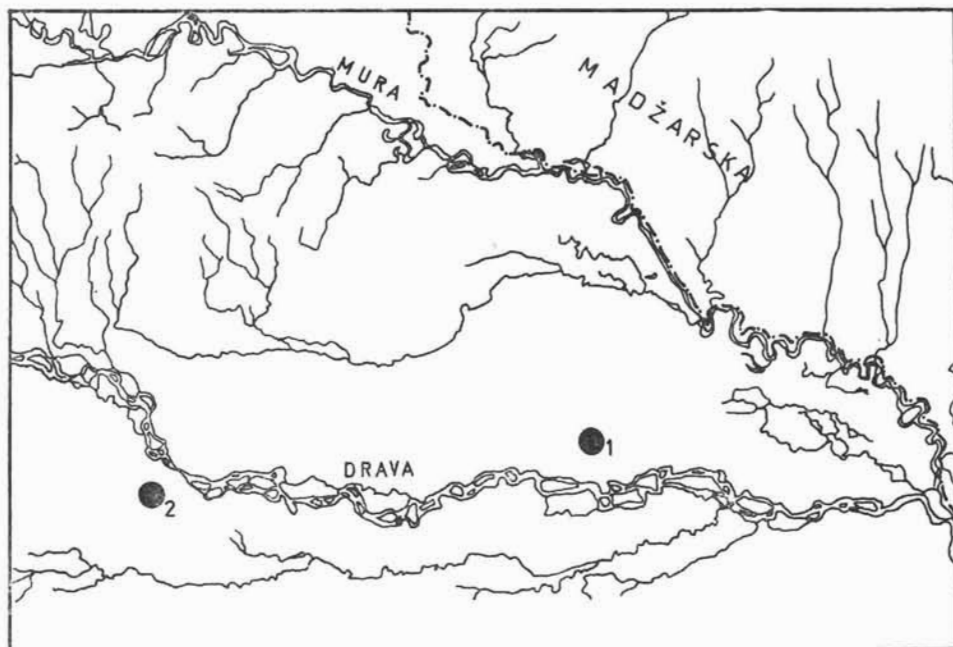
Radi potpunijeg sagledavanja značenja ovih nalaza navode se novi rezultati do kojih se došlo prilikom detaljnije ponovne obrade citiranog fundusa. Ujedno se stručna javnost prvi put upoznaje s interesantnim nalazom stremena, koji predstavlja svojevrsan raritet u relacijama ranosrednjovjekovne arheologije našeg prostora.

Ranosrednjovjekovni mač, koji je u dosadašnjoj znanstvenoj literaturi poznat kao nalaz iz okolice sela Cirkovljana, smještenog istočno od Preloga u Međimurju, otkupljen je 1974. godine od strane arheo-

¹ Ovim tekstom nije obuhvaćeno preostalo karolinško oružje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, jer ono izlazi iz zadanoga geografskog okvira. Tako se primjerice navode samo sumarni podaci o nalazu iz Medvedičke.

² Ž. Tomičić, Vaznost nalaza ranosrednjovjekovnog koplja u Varaždinu, *Starohrvatska prosvjeta*, III s., sv. 10, Zagreb 1968, 53—61, fig. 2. — Ž. Tomičić, Rezultati ranosrednjovjekovnih arheoloških istraživanja u Međimurju i varaždinskoj regiji, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 2, Zagreb 1978, 209—222, fig. 1, 6, 7.

³ Ž. Tomičić, Rezultati, 212.

Sl. 1. Karta rasprostriranja karolinških nalaza u Međimurju i varaždinskoj regiji:
1 — Prelog, 2 — Varaždin

loškog odjela Muzeja Međimurja — Čakovec. Tom prilikom dobiveni su podaci da je mač nađen zajedno s jednim željeznim stremenom, godinu dana prije, dakle 1973, na šljuncari uz mrtvi rukavac, odnosno napušteni meandar na lijevoj obali rijeke Drave južno od sela Cirkovljana. Lokalitet na kojem su navodno nađeni ti predmeti nosi naziv Diven. Sva kasnija rekognosciranja na ovom lokalitetu nisu dala pozitivne rezultate te je s pravom ovaj nalaz smatran slučajnim, tj. naplavinom rijeke Drave.⁴ Međutim, prigodom terenskog rekognosciranja ovog područja tijekom 1980. i 1981. godine dobiveni su dragocjeni podaci na osnovi kojih je moguće pretpostaviti da je riječ o grobnim priložima iz uništenog groba, koji je zacijelo pripadao od prije poznatoj avarsko-slavenskoj nekropoli na samom istočnom rubu naselja Prelog. Na ovom, nažalost, danas već potpuno devastiranom ranosrednjovjekovnom nalazištu otkriveni su još 1965. godine, prilikom eksploatacije šljunka, prilično brojni skeletni ukopi s vrijednim pokretnim inventarom koji se može pouzdano uvrstiti u razdoblje drugog avarskog kaganata ili točnije u vrijeme do i oko 800. godine. Nekropola avarsko-slavenske pripadnosti na istočnom rubu naselja Prelog smještena je oko 1 km sjeverno od prije spomenutog lokaliteta Diven, na kojem su na-

⁴ Autor teksta otkupio je u kolovozu 1974. godine mač i stremen.

vodno nađeni ranosrednjovjekovni mač i stremen. U toku je dalje tražanje za dijelom arheološkog inventara koji je raznesen s te nekropole, a tijekom proljeća 1984. organizirana su i obavljena pokusna zaštitna arheološka istraživanja koja nisu dala pozitivne rezultate.⁵

Na osnovi iznesenoga može se s prilično sigurnosti pretpostaviti da su mač i stremen samo dijelovi inventara razorene avarsko-slavske nekropole Prelog, pa prema tome nije riječ o slučajnim pokretnim nalazima, već, s obzirom na karakter nalaza i njihovo tipološko određenje, vjerojatnije o plijenu, dakle o trofeju u funkciji grobnih priloga. Ovaj podatak posebno je dragocjen i baca određenu svjetlost na povijesna zbivanja u ranom srednjem vijeku ovog dijela Hrvatske.

Mač iz Preloga, kako ga odsad valja zvati, prije konzervatorskog zahvata, rendgenski je snimljen, samo u visini balčaka i gornjeg dijela sječiva.⁶ Stoga su iz razumljivih razloga nedostajali detalji koji su prigodom nedavno ponovljenog snimanja uočeni kao tragovi ornamentalnih oznaka.⁷

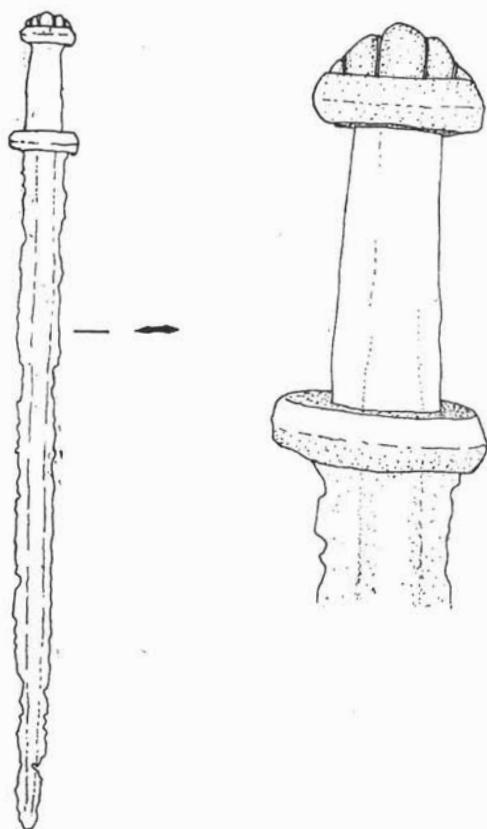
Budući da je u slučaju mača iz Preloga riječ o vrlo kvalitetnom primjerku ranokarolinškog oružja, donosim na ovom mjestu njegovu podrobniju deskripciju.

Mač je dvosječan (*spatha*) od željeza (sl. 2). Prilično je dobro očuvan u zoni sječiva, što je rezultat prije svega vrlo dobre kvalitete čelika od kojeg je iskovan. Ono što posebno začuđuje i predstavlja osebujnost ovog oružja, to je izvrsno očuvan balčak s drvenom oblogom rukohvata (sl. 3, a i b). Jabučica balčaka nasađena je, što je uočeno na rendgenskom snimku, na trn rukohvata, a podijeljena je s četiri tanke narskane srebrene ukovane žice na pet režnjeva. Srednji je režanj jabučice naglašen, dok su krajnja dva gotovo rudimentarna. Donji masivni dio jabučice bikonično je facetiran, a na isti način oblikovana je i masivna, upadljivo kratka nakrsnica. Na jabučici i nakrsnici nisu uočeni nikakvi tragovi tauširanja ili neke druge vrste ukrašavanja. Na rendgenskom snimku rukohvata vidljivo je proširenje trna balčaka prema nakrsnici. Trn rukohvata je pravokutnog presjeka, sa svake frontalne strane obložen je drvenom pločicom, dok uže bočne stranice zatvaraju uska drvca. Obloga rukohvata balčaka izrađena je od bukova drva i vješto

⁵ Tijekom travnja 1984. godine organizirao je i obavio autor teksta pokusno arheološko sondiranje na cjelokupnom rubnom području velike jame nastale eksploatacijom šljunka. Nažalost, moglo se konstatirati da je taj lokalitet razoren već 1965. godine.

⁶ Z. Tomičić, o. c., 215. — Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. X—XI, Zagreb 1977—1978, cf. n. 192. — Z. Vinski, Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien, *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum Mainz*, Mainz 1983, 469, fig. 3, 1, cf. n. 39.

⁷ Mač i stremen snimljeni su prvi put rendgenski u rujnu 1974. godine prije konzervatorskog zahvata, a ponovno 1982. godine. Snimanje je obavljeno zaslugom dr. Ivana Kirića i dr. Zlatka Pavčeca, specijalista rendgenologa Medicinskog centra u Čakovcu, kojima ovom prilikom najljubaznije zahvaljujem. Delikatan konzervatorski zahvat obavljen je 1976. godine u Arheološkom muzeju u Zadru od strane konzervatora B. Vilhara i R. Jurića, kojima također zahvaljujem.

Sl. 2. Dvosječni mač. Prelog — nekropola.

obrađena, tako da je prilagođena anatomiji šake (sl. 3/a i b).⁸ Oko drvene obloge omotana je lanena vrpca širine oko 2 cm, koja je većim dijelom također očuvana i vidljiva.

Ukupna dužina mača iznosi 94,3 cm, dužina balčaka, uključujući i nakrsnicu iznosi 15,2 cm, dužina nakrsnice 7,7 cm, a širina nakrsnice 2,8 cm. Težina mača nakon konzervatorskog zahvata iznosi 1200 grama. Sječivo mača iz Preloga neuobičajeno je dugačko (79,1 cm) i relativno usko (4,6 cm). Na fotografskim a osobito rendgenskim snimkama detalja jasno se uočava tehnika damasciranja s karakterističnim ornamentima i oznakama, odnosno motivom nalik borovoj grančici («Tannen-zweigmuster») u kombinaciji s motivom lučnih koncentričnih ukrasa («Bogenmuster»). Ti ukrasni detalji izvedeni metodom damasciranja,

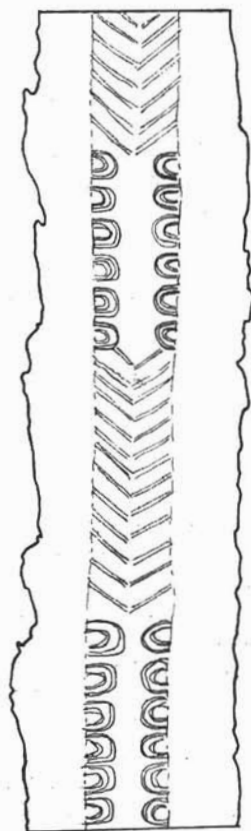
⁸ Ukupna debljina, tj. promjer drvene obloge rukohvata balčaka iznosi 3,5 cm, a dužina drvenog dijela obloge rukohvata 9,7 cm. Mač je pohranjen pod inv. brojem 260 u ranosrednjovjekovnoj zbirci arheološkog odjela Muzeja Međimurja.

Sl. 3. a, b — Balčak mača iz Preloga s vidljivim drvenim oblogama i ostacima tekstilnih vrpca (snimio: B. Šimek).

uočeni su tek nedavno, tj. prilikom detaljnog pregleda i rendgenskog snimanja sječiva mača, a prikazani su crtežom na osnovi tog snimka (sl. 4).

Tehniku damasciranja zavarivanjem (»Schweisdamast«) u novije je vrijeme, proučavanjem metalurgije, metalografije, rendgenskog i mikroskopskog snimanja, obradio C. Böhne.⁹ Proučavajući damasciranje ma-

Sl. 4. Crtež detalja sječiva mača iz Preloga prema rendgenskoj snimci.

čeva, uočio je tri osnovne skupine ukrasa, koje je, na osnovi oblika ukrasa, nazvao: trakasti (»Streifenmuster«), rozetasti (»Rosettenmuster«) i ukras nalik ribljoj kosti (»Fischgrätenmuster«). Ti ukrasi koji se pojavljuju s obje strane sječiva mačeva po Böhneu su znak nastojanja kovača da oblikuju izrađevinu u uvijek novim varijantama.¹⁰ Sama pojava ukrašavanja damasciranih sječiva mačeva može se pratiti

⁹ C. Böhne — H. Dannheimer, Studien an Wurmbuntklingen des frühen Mittelalters, *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, Jahrgang 26, Heft 1, München 1961, 111 sq., s popisom starije literature.

¹⁰ C. Böhne — H. Dannheimer, *o. c.*, 112.

ravnomjerno duž čitavog mača u naizmjeničnim zonama.¹¹ U tzv. južnom krugu u Njemačkoj, gdje se u prilično visokom broju javljaju damascirane spate ukrašenog sječiva u zatvorenim grobnim cjelinama, mogla je F. Stein locirati proizvodnju mačeva visoke kvalitete tipa Mannheim, Petersenov tzv. Sondertyp II, kao i mačeve tipa Immenstedt i Altjührden u južnonjemačke ili porajnske radionice.¹² Iz tih radionica potječu, što valja posebno istaknuti i šiljci krilatih kopalja, o kojima će kasnije biti više rečeno.

Dvosječni mačevi izrađeni ovako složenim kovačkim postupkom javljaju se u većem broju tek u 7. stoljeću,¹³ a tada se javljaju i tzv. »Wurmbuntklinge«, odnosno sječiva na kojima se ukras damasciranjem doimlje poput crvotočine.¹⁴ U 7. i 8. stoljeću damascirani mačevi bili su vrlo skupocjeni¹⁵ i njihova raširenost je velika, što je F. Stein navelo na pomisao da je proizvodnja spatata bila u malom broju centralnih radionica, a ne u domeni lokalnih kovača.¹⁶ Ona ujedno smatra da pri proizvodnji mačeva treba računati i na postojanje različitih uže specijaliziranih radionica koje su obavljale pojedine faze u nastanku mačeva, što što su damasciranje sječiva, kovanje balčaka i drugih pripadajućih dijelova.¹⁷ Premda sjedišta radionica mačeva nisu još uvijek ubicirana, ipak se pouzdano znadu potrošači, jer su se mačevima podjednako koristili Alamani, Bajuvari, i Franci.¹⁸ Pri tome valja istaknuti da su ne samo damascirana sječiva već i cjelokupna oprema mača bili skupocjeni, te da je bogatije oružje opremao tzv. južni krug u Njemačkoj, za razliku od sjevernog kruga gdje se preferiralo ukrašavanje željeznih predmeta srebrom ili broncom.¹⁹ U sjevernom krugu oprema oružja sastojala se od mača s damasciranim sječivom, koji se stavljao u drvene korice ispunjene krznom i omotane kožom.²⁰

Nakon kraćeg ekskursa koji je za cilj imao naše jasnije poimanje problematike damasciranja i ukrašavanja sječiva mačeva na širem, evropskom planu, vraćamo se analizi mača iz Preloga. Prilikom kompariranja i detaljne analize ukrasa sječiva mača iz Preloga u Međimurju mogle su se konstatirati najbliže analogije upravo u Njemačkoj i u Nizozemskoj. Sve te mačeve, a riječ je o četiri primjerka s njemačkih nalazišta i o jednom nizozemskom, detaljno je obradila u okviru studije o plemićkim grobovima 8. stoljeća u Njemačkoj F. Stein. Riječ je o potpuno autentičnim ukrasima nalik kombinaciji naizmjeničnih polja borovih grančica (»Tannenzweigmuster«) i koncentričnih lukova (»Bogenmuster«) uočenim na spatama 8. stoljeća s lokaliteta Kreuzhof

¹¹ C. Böhne — H. Dannheimer, *o. c.*, 111.

¹² F. Stein, *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland etc.*, Berlin 1967, 147.

¹³ F. Stein, *o. c.*, 187, n. 319.

¹⁴ C. Böhne — H. Dannheimer, *o. c.*, 110, n. 22.

¹⁵ C. Böhne — H. Dannheimer, *o. c.*, 112 sq. — F. Stein, *o. c.*, 147, n. 108.

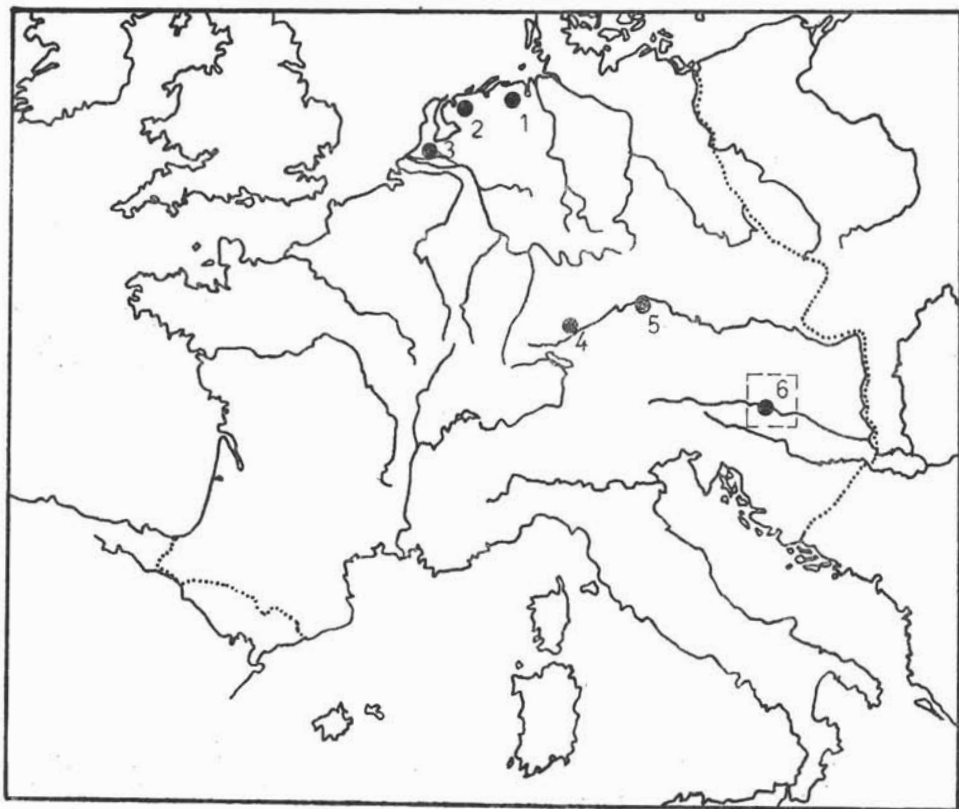
¹⁶ F. Stein, *o. c.*, 9 sq., 147.

¹⁷ Cf. n. 16.

¹⁸ Cf. n. 16.

¹⁹ F. Stein, *o. c.*, 183.

²⁰ F. Stein, *o. c.*, 184.

Sl. 5. Karta rasprostiranja nalazišta mačeva ukrašenih na sječivima motivima borovih grančica i koncentričnim polukrugovima: 1 — Schortens, 2 — Antum, 3 — Wijk bij Duurstede, 4 — Geisingen, 5 — Kreuzhof i 6 — Prelog u Međimurju.

kod Regensburga,²¹ Geisingen kod Donaueschingen,²² Schortens u Frijiji,²³ Antum u provinciji Groningen na sjeveru Njemačke²⁴ i Wijk bij Duurstede u Nizozemskoj kod Leidena.²⁵ Analogno navedenim primjercima damasciranih spata 8. stoljeća i primjerak mača iz Preloga, kao što je to već rečeno, pokazuje karakteristične ukrase, koji ga svrstavaju među produkte, rekli bismo, iste kovačke radionice. Ovoj radionici valja odredište locirati na teritoriju Njemačke, vjerojatno u Porajnju. Prema tome mač iz Preloga u Međimurju uistinu je djelo kovača, franačkog oružara iz Porajnja, izrađen tijekom druge polovice 8. stoljeća.

²¹ F. Stein, *o. c.*, 235, cf. lit. n. 45 (čuva muzej u Regensburgu).

²² F. Stein, *o. c.*, 267, T. 29, 2, cf. lit. n. 119 (čuva muzej u Donaueschingenu).

²³ F. Stein, *o. c.*, 360, T. 72, 5, cf. lit. n. 287 (čuva muzej u Oldenburgu).

²⁴ F. Stein, *o. c.*, 380, T. 67, 1, cf. lit. n. 336 (čuva muzej u Groningenu).

²⁵ F. Stein, *o. c.*, 396, T. 71, 4, cf. it. n. 356 (čuva muzej u Leidenu).

Na osnovi tipološkog obilježja, tj. pet karakterističnih reznjeva na jabučici balčaka, zatim sječiva vrlo visoke kvalitete ukrasa raspoređenih u kombinaciji motiva borove grančice i koncentričnih lukova, te izvršno očuvane drvene obloge rukohvata balčaka omotanog dijelom očuvanim lanenim vrpčama, mač iz Preloga može se pouzdano uvrstiti u rani horizont karolinških spata druge polovice 8. stoljeća. Prije su marno dano tipološko i vremensko određivanje ovog mača, na osnovi tada pristupačnih podataka i prije obavljenog rendgenskog snimanja, bilo je ponešto drugačije. Točnije rečeno, valja u obzir uzeti tipološko određenje koje je predložio Z. Vinski.²⁶ Naime, prema podjeli koju je predložio J. Petersen svrstava Z. Vinski mač iz Međimurja u poseban tip 1 i smatra ga ranokarolinškom tvorevinom i oblikom koji prethodi mačevima tipa K.²⁷ Ovaj interesantan i dragocjen ranosrednjovjekovni nalaz Z. Vinski povezuje sa sinkronim nalazom mača posebnog tipa 1 iz vjerojatno najstarijeg slavenskog groba otkrivenog u Medvedički (Podravina) u vrijeme prvih sukoba Franaka, pa time dakle i slavenskog kneza Vojnomira, s Avarima, prije ili oko 800. godine.²⁸ Kao direktno tipološke analogije za primjerak mača iz Preloga Z. Vinski navodi vrlo srodne nalaze spata ranokarolinškog obilježja iz uglavnom neobjavljenog malog slavenskog groblja Dorf an der Enns — Hainbuch u Donjoj Austriji,²⁹ te Dietachdorfa kod Kerschberga u Gornjoj Austriji.³⁰

Zajedno s ranokarolinškim mačem otkupljen je 1974. godine za ranosrednjovjekovnu zbirku arheološkog odjela Muzeja Međimurja — Čakovec i jedan vrlo interesantan i rijedak primjerak željeznog stremena, koji na ovom mjestu prvi puta objelodanjujemo. Poput mača i stremen je otkriven 1965. godine prilikom eksploatacije šljunka u šljunčari na istočnom rubu naselja Prelog.³¹ Stremen je zatečen u vrlo korodiranom stanju s velikom nakupinom šljunka i klorne rđe, ali se nakon prethodnog rendgenskog snimanja a neposredno zatim i konzervatorskog zahvata, dobio jasan uvid u njegov izgled.³²

Riječ je o stremenu pomalo izduženog kapljastog ili bolje rečeno jajolikog luka nalik omči, tankih vitkih krakova zaobljenog trokutastog presjeka s niskim rebrom za pojačanje plohe za upiranje noge vidljivim s donje strane (sl. 6). Vrat stremena bikonično je profiliran i pokazuje okrugli presjek. Na bočnim stranama vrata vidljivi su tragovi torzije, odnosno izvijanja krakova luka. Ušica za vješanje kožnog remena usađena je u vrat stremena pod pravim kutom u odnosu na luk stremena. Na luku nije uočena nikakva dekoracija, što je možda rezultat jake korozije. Jedan je krak stremena uslijed djelovanja vlage i korozije prelomljen, ali je, promatrano s boka, jasno vidljiva blaga zaob-

²⁶ Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi, 78, 176, cf. n. 192. — Z. Vinski, Zu karolingischen Schwerfunden, 469, fig. 3, 1.

²⁷ Z. Vinski, Novi karolinški nalazi, 176.

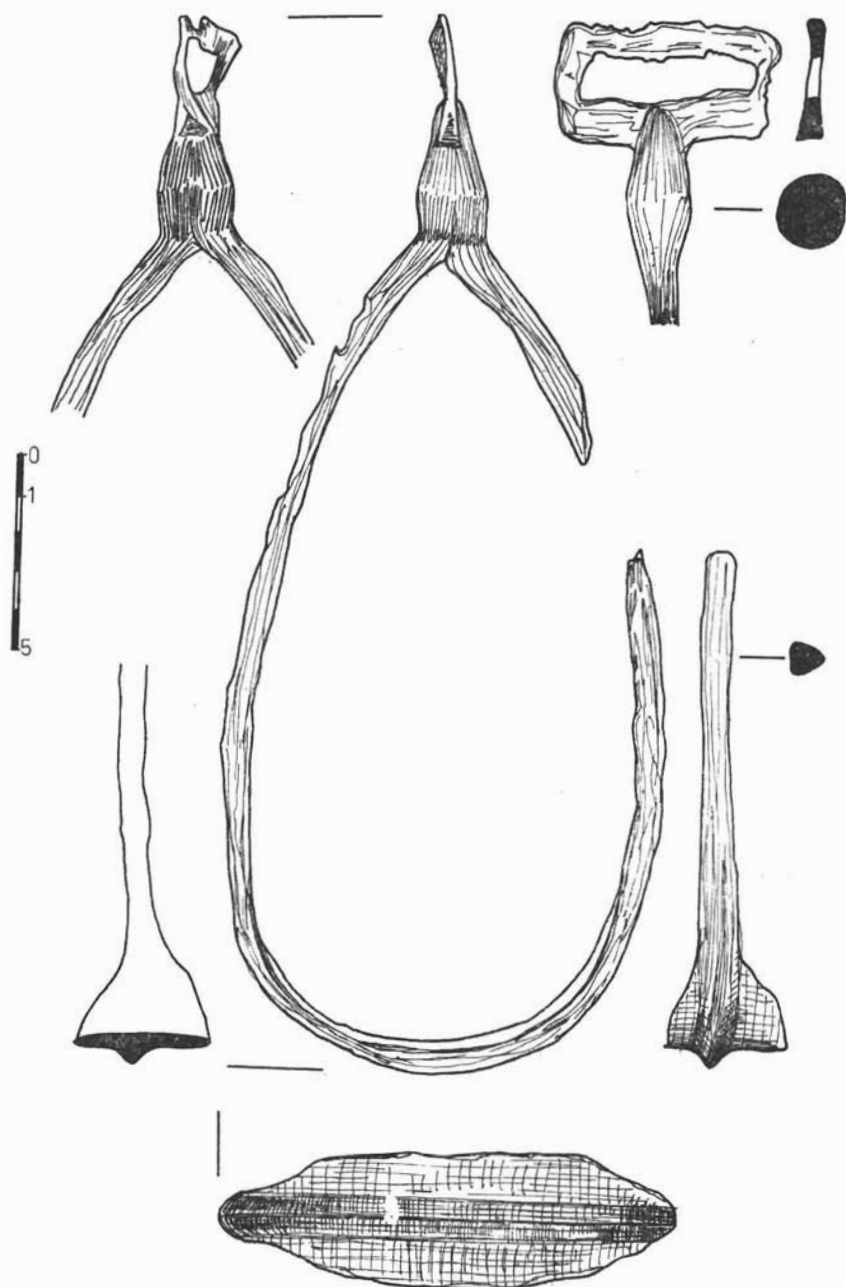
²⁸ Z. Vinski, o. c., 177.

²⁹ Z. Vinski, Zu karolingischen Schwertfunden, 469, fig. 4, 1.

³⁰ Z. Vinski, o. c., 498, fig. 20, a—b, n. 137.

³¹ Cf. n. 7.

³² Cf. n. 7.

Sl. 6. Stremen izvijene ušice iz nekropole Prelog.

ljenost stremena kako bi se postigao što lakši smještaj jahačeve noge. Sadašnja visina stremena iznosi 26,2 cm, opća širina 11,2 cm, dužina ušice 5,4 cm, visina ušice 3 cm, unutrašnja dužina ušice 4,4 cm, a visina 1,4 cm. Promjer vrata stremena je 1,7 cm, debljina presjeka krakova stremena iznosi 0,8 cm, dužina plohe za upiranje je 8 cm a njena širina 3,2 cm. Težina stremena iznosi 250 grama. Moramo odmah istaknuti da za stremen iz Preloga u Međimurju, dosad nije poznata analogija na teritoriju Jugoslavije, bolje rečeno to je jedini očuvani primjerak ovakvog tipa stremena u nas.

Kako bismo spoznali bit problema ovog interesantnog arheološkog nalaza, potrebno je reći nekoliko vrlo sumarnih podataka o razvoju i značaju stremena općenito. Mnogi stručnjaci, među kojima Hampel, Zschille i Forrer, te Reinecke i u novije vrijeme osobito Seaby i Woodfield, nastojali su proniknuti u podrijetlo stremena.³³ Stremeni spadaju u konjaničku opremu, koja je obilježena pojmom jahača oprema, a sačinjavaju ju u pravilu još žvale, mnoštvo kopči, okova, par stremena, ostruge i sedlo. Kao specijalno oblikovano metalno odmoriste za noge jahača stremen se u povijesti konjaništva pojavio relativno kasno.³⁴

Što se tiče njihovih prototipova rađenih od organske materije, situacija je mnogo složenija. Naime, od trenutka kad je jahanje smatrano regularnom životnom pojavom, dakle od La Tène C stupnja, i kad su se udomaćile ostruge, čovjek je morao posegnuti i za drugim pomoćnim elementima jahačke vještine.³⁵ Premda slika evolucije i prenošenja ideje stremena još uvijek nije u potpunosti razjašnjena, jasno je da su prvi oblici stremena bile kožne omče, neke vrste nosača za noge. Ovo spominjemo stoga što se u mnogim evropskim jezicima pod pojmom stremena krije i prvi oblik ovog pomagala. Posebno je to evidentno u engleskom i njemačkom, ali i u hrvatskom jeziku.³⁶ Iz ovoga je vidljivo da je prvi oblik stremena bio od kožne vrpce, dakle svakako manje otpornog biološkog materijala, koji oko arheologa teško može registrirati. Dakle, jednostavna kožna omča za uspinjanje na konja preteča je kasnijim metalnim oblicima, koji su *de facto* replike originala od kože, užeta i drva.

Negdje od 6. stoljeća dospjeli su stremeni u istočnu Evropu s Dalekog istoka a njihova masovna pojava povezuje se s dolaskom Avara u Karpatsku kotlinu.³⁷ U početku avarske prisutnosti u Karpatskoj kotlini javljaju se oblici ranih donekle kružno zaobljenih stremena, s bočno nešto ispupčenim pločicama za upiranje rađeni od kvalitetnog že-

³³ J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I*, Braunschweig, 1905, 218. — W. Seaby — P. Woodfield, *Viking Stirrups from England and their Background*, *Medieval Archaeology*, XXIV, London 1980, 87—122, n. 6, 7.

³⁴ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 87—122.

³⁵ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 88.

³⁶ U engleskom jeziku izraz za stremen glasi *Stirrup*, od anglosaksonske riječi *stirap* (*stigan* = penjati se, *rap* = uže, vrpca). U njemačkom jeziku za stremen se rabi izraz *Steigbügel* (*steigen* = penjati se, *d. Bügel* = omča), a u hrvatskom jeziku riječ *stremen* složenica je u kojoj također lučimo riječ *remen*.

³⁷ A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei*, *Slovenska archeológia*, XXIV, 1976, 353.

ljeza, za razliku od kasnijih oblika avarskih uglatih stremena s ravnom pločicom za upiranje rađenih od slabijeg željeza.³⁸ Razvitak stremena u centralnom dijelu Evrope, prije svega u Mađarskoj, dobro je dokumentiran, te na ovom prostoru lučimo stremene tipa A, B i C prema podjeli Hampela.³⁹ Kasniji staromađarski stremen tipa D razvio se, kao što je poznato, od avarskog stremena tipa A i karakterističan je u staromađarskom arheološkom nasljeđu 10. i 11. stoljeća.⁴⁰

Ono što je tipično za sve dosad citirane tipove stremena, to je činjenica da je ušica za vješanje stremena uvijek u istoj plohi kao i luk.⁴¹ U istočnoj Evropi dominirali su razni oblici uglavnom okruglih stremena s jako prema dolje povijenim pločama za upiranje, što je rezultat jahanja s visokopovučenim koljenima, dakle s postojanjem lake konjice i odgovarajuće obuće pretežno od meke kože.⁴² Naprotiv, u zapadnom dijelu Evrope prevladavaju polukružne ili trokutaste forme stremena s ravnom ili lako svodenom pločom za upiranje noge, što se povezuje s jahanjem opuštenih nogu i s postojanjem teške konjice i nošenjem obuće od tvrde kože.⁴³ Na području tzv. sjevernog kruga u Njemačkoj javljaju se tijekom 8. stoljeća u nizu plemićkih grobova među preostalim konjaničkim rekvizitima i željezni stremeni.⁴⁴ Ti stremeni, nazvani stremenima izvijene ušice radi karakterističnog položaja ušice koja je uslijed torzije smještena pod kutom od 90° u odnosu na omču stremena, rađeni su od željeznog prstena.⁴⁵ Ušica je torzijom odvojena, a u pravilu zaobljena i četvrtasto oblikovana, dok je omča za nogu okrugla ili trokutasto oblikovana.⁴⁶ F. Stein navodi da su takvi stremeni na području sjeverne Njemačke bili uglavnom otkriveni u funkciji grobnih priloga u ratničkim grobovima zajedno s drugim oružjem 8. stoljeća, kao na primjer s mačevima tipa Immenstedt, krilatim kopljima, umboima štita tipa Galgenberg i ostrugama.⁴⁷ Posebno lijepe primjerke stremena izvijene ušice dali su ratnički grobovi u Immenstedtu, Sahlenburgu, Bramwaldu i Antumu, koje F. Stein svrstava u grupu C s trajanjem od 750—800. godine. U južnom krugu u Njemačkoj stremeni ovog tipa javljaju se isključivo kao pojedinačni nalazi ili nalazi iz vodotoka, uz ostale profane metalne predmete kao na primjer mačeve tipa Immenstedt, tipa B i H, te spate tipa Mannheim (sl. 8).⁴⁸

³⁸ Z. Vinski, O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvoga avarskog kaganata, *Opuscula Archaeologica*, III, Zagreb 1958, 16, n. 10—11.

³⁹ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, n. 32.

⁴⁰ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 92.

⁴¹ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 92.

⁴² A. N. Kirpičnikov, Snarženie vsadnika i verhovogo konja na Rusi IX—XIII, *Arheologia SSSR*, Svod arh. ist., E 1—36, Leningrad 1973, 43 sq.

⁴³ A. Ruttkay, *o. c.*, 383.

⁴⁴ F. Stein, *o. c.*, 84 sq.

⁴⁵ F. Stein, *o. c.*, 85.

⁴⁶ F. Stein, *o. c.*, 85 (Immenstedt), T. 58, 3—4, grob broj VI — Sahlenburg, T. 62, 1—2.

⁴⁷ F. Stein, *o. c.*, 85.

⁴⁸ F. Stein, *o. c.*, 85, T. 116, lista broj 19, n. 411. — H. Jankuhn, Ein Fund des frühen Mittelalters vom Bramwald, Krs. Münden, *Göttinger Jahrbuch* 1958, Göttingen 1958, 62, 64, T. 3, e—f, n. 10—11.

Za analizu primjerka iz Preloga u Međimurju donekle je važan nalaz para stremena s lokaliteta Antum na sjeveru Njemačke, na kojima se na središnjem dijelu vrata, odnosno tordiranog dijela mjesta na stremenu, javljaju masivne bikonične željezne izrasline (sl. 7/4).⁴⁹ Inačicu stremena izvijene ušice predstavlja primjerak iz Aholfingena kraj Regensburga, na kojem se uočavaju tanki i usko profilirani krakovi i nagazna ploha. Ovaj nalaz F. Stein smatra općenito mlađim.⁵⁰

U Skandinaviji su istraživanja razvitka i tipologije stremena proveli brojni stručnjaci,⁵¹ koji su uočili dva glavna tipa, od kojih su evoluirali u brojnim inačicama i drugi tipovi stremena. Za nas je od posebnog značenja prvi glavni tip stremena koji je nazvan skandinavski tip I, a sastoji se od jednostavne željezne omče koja je pri dnu izravnana i proširena. Kraci kružnog presjeka izvijeni u krug i prema van čine luk. Omča stremena oblikovana je laganom torzijom krakova i uvijek je postavljena pod pravim kutom u odnosu na ravan luka. Kod ovog tipa stremena razlikujemo dvije inačice. Naime kod inačice I-a luk stremena nizak je i nalikuje na slovo D, a kod inačice I-b luk je produbljen i nalikuje na šiljat luk.⁵² Ojačanja na vratu stremena, koja se uočavaju na ovom tipu stremena, *de facto* su reminiscencija izvijenih upletenih vlakana užeta.⁵³ Prema mišljenju vrsnih poznavalaca ove vrste ranosrednjovjekovne jahaće opreme W. Seabya i P. Woodfielda, koji su posebnu pažnju posvetili tzv. vikinškim stremenima s teritorija Engleske, stremeni tzv. skandinavskog tipa I predstavljaju zapravo, kao vjerna kopija kožnih omči ili omči od užeta, novu evolutivnu stepenicu.⁵⁴ Taj tip stremena smatraju izvornom tvorevinom sa skandinavskog područja, a nikako preuzetim, znatno savršenijim oblikom koji se u to vrijeme, dakle u 8. i 9. stoljeću, javlja u upotrebi u Panoniji i dalje na istoku.⁵⁵ Stremeni izvijene ušice javljaju se na teritoriju Švedske i Norveške.⁵⁶

Tragajući za ostalim analogijama našem primjerku stremena iz Preloga, valja svakako spomenuti i vrlo zanimljiv, doduše ponešto oštećeni primjerak stremena koji je pohranjen u Muzeju grada Londona a potječe navodno iz rijeke Temze (sl. 7/3).⁵⁷ Taj tip stremena W. Seaby i P. Woodfield navode među inventarom stremena vikinškog vremena iz Engleske svrstavajući ga, uz još dva slična primjerka, u skupinu stranih oblika stremena pod tzv. skandinavske tipove (sl. 7/1 i 2).⁵⁸ S obzirom na tehnološki stupanj izvedbe, ali i povijesne okolnosti, datira se stremen iz Temze u kasno 9. i početak 10. stoljeća.⁵⁹ Stremeni ovog

⁴⁹ F. Stein, *o. c.*, 85, T. 66, 2—3.

⁵⁰ H.-J. Hundt, Ein tauschiertes Steigbügel von Aholfing, Ldkr. Straubing, *Germania*, Jahr. 29, Berlin 1951, 260—261, fig. 1. — F. Stein, *o. c.*, 85, n. 409.

⁵¹ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 91, n. 34—38.

⁵² W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 81.

⁵³ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 91, n. 41.

⁵⁴ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 91.

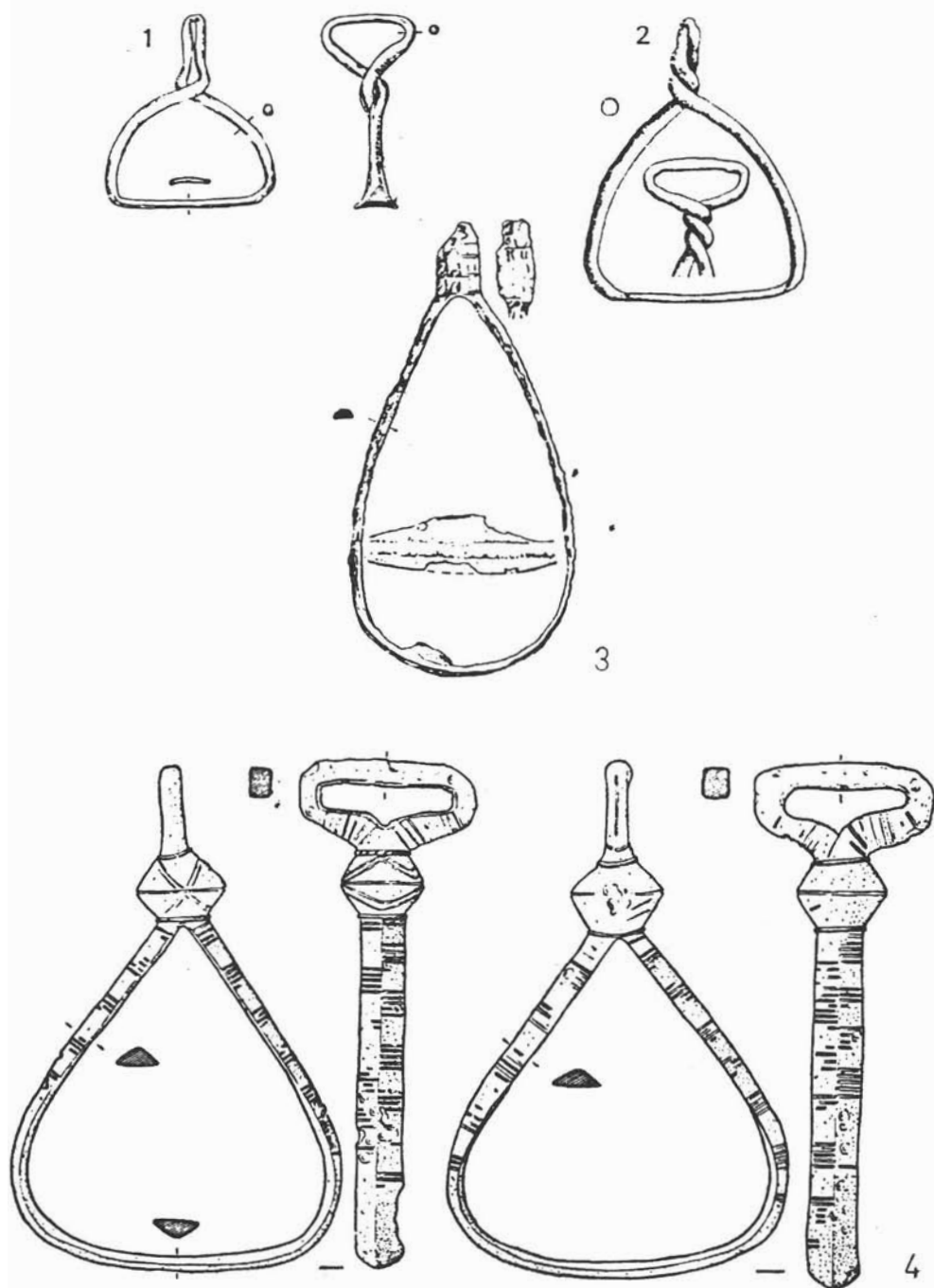
⁵⁵ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 91.

⁵⁶ F. Stein, *o. c.*, 85, n. 61, 411.

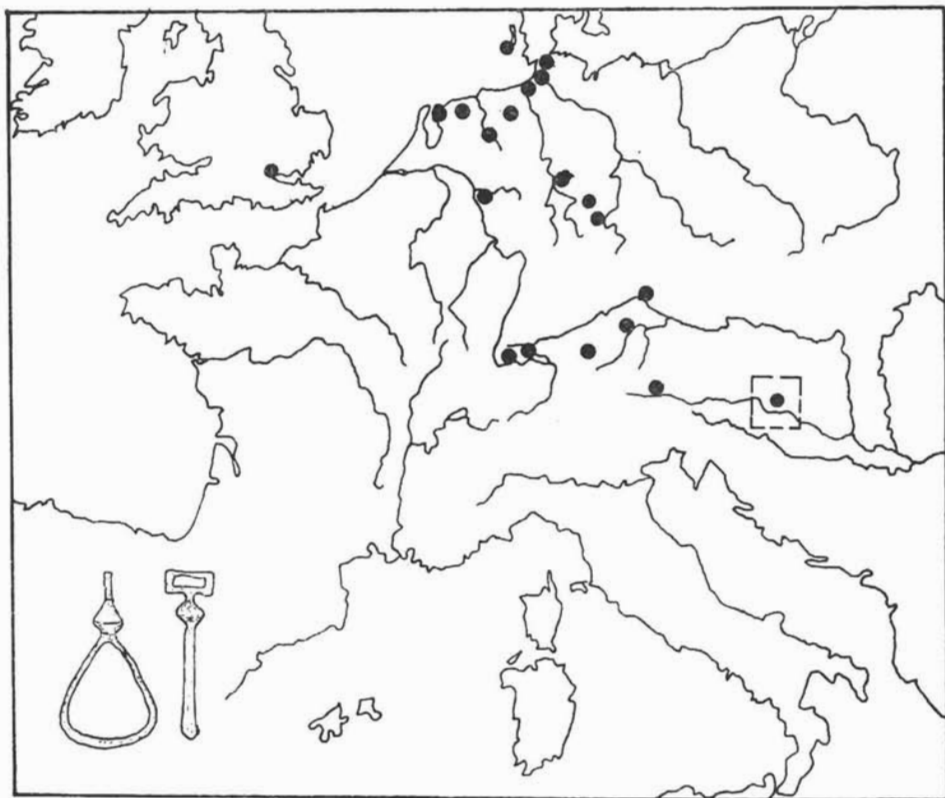
⁵⁷ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 106, fig. 4, 6.

⁵⁸ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 105.

⁵⁹ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 101, 106.

Sl. 7. Stremeni izvijene ušice: 1 i 2 — Engleska. Nepoznata nalazišta, 3 — rijeka Temza kod Londona (Engleska) i 4 — Antum.

Sl. 8. Karta rasprostiranja stremena izvijene ušice u Evropi.

tipa mogli su na tlo Engleske dospjeti zaslugom vikinških pljačkaša koji su tada već putovali i lutali brodovima uz glavne rijeke, pljačkajući ili možda trgujući kao putujući trgovci oružari.

Na osnovi dosad iznesenih podataka možemo konstatirati da su stremeni u 8. stoljeću opće usvojeni jahaći rekvizit u Evropi. Čini se da u tom stoljeću nisu stremeni nepoznanica niti Francima jer ih njihovi susjedi Alamani već prije 700. godina prilažu u grobove.⁶⁰ Premda se općenito smatra da su u karolinškom carstvu stremeni usvojeni tek u 9. stoljeću, pravni spisi govore da je stremen ocijenjen kao koristan i usvojen još za Karla Martela prilikom reorganizacije vojske u vrijeme njegove pobjede nad Arapima kod Poitiersa (732—733). Naime, u sklopu njegove vojske značajno mjesto pripadalo je odredima konjice Alamana.⁶¹

⁶⁰ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 94, n. 26.

⁶¹ W. Seaby — P. Woodfield, *o. c.*, 94.

Stremeni tordirane ušice, koja je vertikalna u odnosu na sam luk stremena, povezuju se sa zapadnim dijelom Evrope jer se u istočnom uopće ne pojavljaju. A. Ruttkay vezuje podrijetlo ovog tipa stremena uz franački prostor, a nešto kasnije njihovu prisutnost u arheološkoj baštini Mađara u prvoj polovici 10. stoljeća, doduše u drugim inačicama, tumači kao preuzimanje stranog, zapadnog oblika.⁶² Riječ je o tzv. stremenima tipa II-2 i III prema podjeli koju predlaže A. Ruttkay.⁶³ Naposljetku, s obzirom na okolnost da je stremen iz Preloga u Međimurju tipološkom valorizacijom određen kao tip s tordiranom ušicom, sklon sam njegovo podrijetlo tražiti u sjevernijim područjima karolinškog carstva s kojima je ovaj nizinski prostor došao u kontakt potkraj 8. i početkom 9. stoljeća. S obzirom na činjenicu da je stremen nađen zajedno s prije obrađenim ranokarolinškim mačem u avarsko-slavenskoj nekropoli kod Preloga, koju datiramo u završni decenij 8. stoljeća ili u sam početak 9. stoljeća, smatram da sâm nalaz stremena valja datirati u isti uski vremenski raspon i povezati ga s franačko-avarskim sukobima. Kako je unatoč djelovanju korozije osnovni oblik stremena lako prepoznatljiv, smatram da ga treba tumačiti svakako već razvijenijom varijantom stremena tordirane ušice tzv. skandinavskog tipa I-b, kako to potvrđuje ploča za upiranje s rebrastim ojačanjem i drugi karakteristični detalji. Taj je tip u pojednostavljenoj formi prisutan na užem području Njemačke, s kojeg su u vremenu od 750—800. godine poznati dosta brojni, ponešto rudimentarniji primjerci koji predstavljaju stariju stepenicu u evolucijskom procesu od jednostavnih kožnatih, dakle organskih rješenja, prema savrešenijim metalnim koja su zadržala fosilizirane elemente izvornih oblika.

O trećem značajnom karolinškom nalazu sa prostora sjeverozapadne Hrvatske, koplju s krilcima iz Varaždina (sl. 9),⁶⁴ bilo je prije mnogo više riječi prilikom podrobne prvotne obrade. Kako su međutim, tom prilikom neke karakteristične pojave ostale nezapažene, jer nisu provedena potrebna rendgenska snimanja trupa koplja, donosim ovom zgodom potrebne dopune radi potpunijeg sagledavanja ovog značajnog predstavnika karolinške prisutnosti u nas.

Poučeni prijašnjim vrlo dobrim i interesantnim uspjesima polučnim prilikom rendgenskih snimanja, koja su obavljena na karolinškim mačevima s područja starohrvatske države i za koje je posebno zaslužan Z. Vinski, koji je u nas inaugurirao rendgenski postupak u funkciji arheologije, poduzeli smo snimanje koplja s krilcima iz Varaždina.⁶⁵ Sumnjajući u eventualno postojanje odgovarajućih ukrasa, snimljen je tuljac za usađivanje drvenog drška koplja, dakle njegov donji oktogonalni facetirani dio, a zatim i sam list, tj. bodilo koplja. Zahvaljujući tom rendgenskom snimanju, polučeni su vrlo interesantni rezultati. Naime, na obje frontalne, glavne stranice tuljca uočena su široka ali

⁶² A. Ruttkay, o. c., 356.

⁶³ A. Ruttkay, o. c., 356.

⁶⁴ Z. Tomičić, Važnost nalaza, 53—61, fig. 2.

⁶⁵ Z. Vinski, O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju ranosrednjovjekovnih mačeva, *Vesnik Vojnog muzeja*, Beograd 1966, br. 11—12, 70—88.

plitka i izdužena ovalna udubljenja (»Dellen«) koja oblikuju stanovite ukrase (sl. 10). Slična udubljenja naziru se i na bočnim užim stranicama tuljaca koplja, ali se ona nisu dala pouzdano rekonstruirati. Nadalje, na listu tj. bodilu koplja s obje njegove strane zapaženi su šiljasti ukrasi nalik na vrbov list kojima je osnova u visini prijelaza tuljca u samo bodilo koplja. Unutar lista uočeni su prutići od čelika kao jasno vidljiv trag damasciranja koji je dočaravao oblik ukrasa nalik na borove grančice (»Tannenzweigmuster«). Svi ti, inače vrlo karakteristični ukrasi na trupu koplja iz Varaždina, unatoč prijašnjem podrobnom pregledu, nisu bili zapaženi tako da se isprva nije mogla dobiti kompletna slika o značaju ovog primjerka koplja. Naime, uslijed znatne izlizanosti površine koplja ti detalji nisu bili vidljivi. Postojanje opisanih ukrasa i vidljivih tragova tehnološkog postupka damasciranja bacaju potpuno drugačiju svjetlost na koplje iz Varaždina. Radi kompletiranja predodžbe o ovom vrijednom karolinškom oružju donosimo dopunske podatke. Dužina koplja iznosi 52 cm, te je ono zacijelo najduži primjerak koplja s krilcima u nas. Dužina šiljka, tj. bodila, iznosi 38,5 cm, a širina na najširem mjestu 5,7 cm. Tuljac je dužine 13,5 cm, a promjer u bazi iznosi mu 4,3 cm. Promjer samog otvora za nasad drvenog dijela koplja iznosi 3,9 cm, a na osnovi rezultata rendgenskog snimanja znamo da je drveni zašiljeni dio drška, nalik na stožac, bio usađen ukupno 16 cm duboko u trup koplja. Dužina krilaca mjerena s ravne gornje strane iznosi 3,1 cm, a ukupni raspon krilaca iznosi 10 cm. Širina krilaca u korijenu iznosi 4,1 cm, a na završecima 1,5 cm. Krilca koplja su s donje strane blago konično povijena. Debljina krilaca iznosi 2—3 mm. Na mjestu prijelaza tuljca u bodilo koplje ima širinu od samo 3,1 cm. Dužina udubljenih polja, dakle ovalnih ukrasa (»Dellen«) na frontalnim stranicama tuljca, mjerena na osnovi rendgenskih snimaka iznosi 13 cm, a prosječna širina oko 1 cm, dok je razmak između antitetičkih udubljenih, odnosno ubrazdanih polja samo 0,5 cm. Težina koplja iznosi 1200 grama.

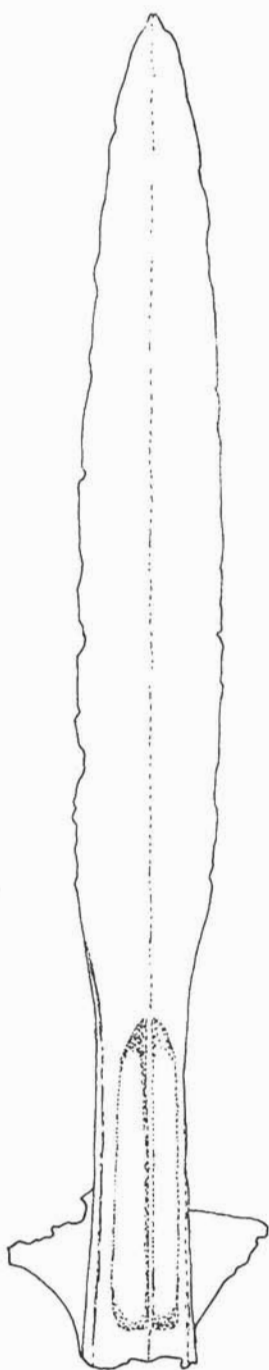
Eliptični ukrasi na frontalnim su facetama smješteni između krilaca. Dužina listolikog ukrasa na bodilu koplja iznosi 17 cm, a širina do 2 cm. Šiljak ukrasa nalik na vrbov list započinje oko 21,5 cm od autentičnog vrha koplja i seže do samog prijelaza u tuljac na mjestu gdje su uočene plitko ubrazdane ukrasne plohe. Jezgra koplja iskovana je od prutića vrlo kvalitetnog čelika u tehnici damasciranja. Ta tehnika odaje vrlo visoku kvalitetu koplja jer je izvedena u metodi tzv. Wurm-bunta, koja je jasno vidljiva na rendgenskom snimku.

Na osnovi tipa ukrasa na tuljcu i na listu te oblika lista koplja i naglašenog debelog srednjeg grebena sječiva, tj. bodila, može se ovaj vrijedan primjerak karolinškog oružja iz Varaždina uvrstiti u horizont karolinških kopalja s krilcima »zrelog oblika« ili »potpunog oblika« prema terminologiji i podjeli koju je svojevremeno predložio P. Paulsen analizirajući primjerke kopalja iz njemačke pokrajine Švapske.⁶⁶ Taj horizont, čiji su reprezentativni primjerci kopalja iz južne Nje-

⁶⁶ P. Paulsen, Einige Flügellanzens aus Schwaben, *Fundberichte aus Schwaben*, Neue Folge 18/I, Stuttgart 1967, 257, 263.

Sl. 9. Koplje s krilcima. Varaždin
(snimio: B. Šimek).

Sl. 10. Crtež ukrasa na tuljcu koplja s krilcima iz Varaždina (Crteže u tekstu izradio autor)

mačke,⁶⁷ datira P. Paulsen u 8. stoljeće, kad su, prema njegovu mišljenju, na osnovi šiljaka kopalja nalika na lovorov list iz alamanskih grobova na redove kasnog 7. stoljeća, daljom tehnološkom evolucijom nastala stvarna koplja s krilcima.⁶⁸ Oko 800. godine nastaju i krilata koplja » potpunog oblika« ukrašena brazdastim ukrasima⁶⁹ iz radioničkog kruga koji treba tražiti u pokrajini Švapskoj.⁷⁰ U prilog takve datacije krilatih kopalja često govore i poznate minijature kao značajna ikonografska baština karolinške kulture. Svakako je u tom kontekstu najpoznatiji prikaz krilatog koplja na inicijalima s minijature psaltira iz opatije Corbie kod Amiens (sjev. Francuska).⁷¹ Međutim, izvan kruga pisanih dokumenata posebno značajan prikaz koplja s krilcima predstavlja stela od pješčenjaka iz Hornhausena, koju čuva Pokrajinski muzej u Halleu (Ist. Njemačka). Nadalje, interesantne i dragocjene podatke pružaju nam minijature nastale u pojedinim karolinškim samostanima, koji su se razvili u prave umjetničke centre i u kojima je umijeće oslikavanja knjiga zauzimalo posebno mjesto. Tako se, na primjer, u biblioteci samostana u St. Gallenu (Švicarska) koji su inače osnovali irski redovnici, čuvaju razni kodeksi; takav je primjerice i poznati zlatni psaltir (*»Psalterium aureum«*) s vrlo zanimljivim prikazom konjaničke čete oboružane krilatim kopljima prikazanim uz riječi 60. psalma. Ovaj prvorazredni izvor za poznavanje karolinškog oružja datira se na kraj 9. stoljeća.

Prema mišljenju A. Ruttkaya, uslijed vrlo visoke kvalitete šiljaka kopalja s krilcima, te njihova vanjskog izgleda, moralo se ocrtavati žarište, odnosno, bolje rečeno, uži radionički krug ovog tipa franačkog navalnog oružja.⁷² Koplja s krilcima šire se, u vezi s ekspanzionističkom politikom karolinškog carstva, na prostoru Evrope od ranog 9. stoljeća. Ona su, s izuzetkom istočnog dijela Evrope u kojem za sada nisu otkrivena,⁷³ općeuvojeno navalno oružje.⁷⁴ U srednju Evropu krilata koplja došla su kao produkt franačkih radionica u Porajnju. Izrađivali su ih i putujući kovački oružari ili su s obzirom na okolnosti nalaženja uz vodotoke, poput primjerka iz Varaždina, rezultat vojnih akcija Franaka.⁷⁵ U Karpatskoj kotlini navodi L. Kovacs pet slučajnih nalaza kopalja s krilcima s brazdasto ukrašenim tuljcima koje on od reda datira u 9. stoljeće.⁷⁶ S područja Jugoslavije, od dosad

⁶⁷ P. Paulsen, o. c., 255, 257, fig. 1, 1—3.

⁶⁸ P. Paulsen, o. c., 257—258.

⁶⁹ P. Paulsen, o. c., 263.

⁷⁰ P. Paulsen, o. c., 257.

⁷¹ Karl der Grosse, Werk und Wirkung, Ausstellungskatalog, Aachen 1965, 266, n. 436, fig. 64.

⁷² A. Ruttkay, o. c., 300.

⁷³ A. N. Kirpičnikov, Drevnerusskoe oružie 2, *Arheologia SSSR*, Svod arh. ist., E 1—36, Moskva 1966, 17.

⁷⁴ A. Ruttkay, o. c., 36.

⁷⁵ L. Kovács, A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsás temetkezésük (Lanzen und Lanzenbestattungen der landnehmenden Ungarn), *Alba Regia*, 11, 1970, 96 sq.

⁷⁶ L. Kovács, Bemerkungen zur Bewertung der ungarländischen fränkischen Flügellanzen, *Mitteilungen des Archaeologischen Institutes der Akademie der Wissenschaften*, 8/9, Budapest 1978/79, 98, T. 66, 1; 99, T. 66, 2; 103, T. 60, 5, T. 61, 1—2, T. 67, 1—2, 102, T. 60, 4, T. 66, 3.

ukupno registriranih trinaestak primjeraka kopalja s krilcima, uočavaju se na nekolicini primjeraka pouzdano jasno ubrazdana udubljenja i ukrasi na tuljcu. To je primjerak koplja s krilcima s nepoznatog nalazišta iz Hrvatske koji je pohranjen u Povijesnom muzeju Hrvatske,⁷⁷ zatim koplja s neretljanskog područja iz Mogorjela kod Čapljine⁷⁸ i Hatelja kod Bileća.⁷⁹ Interesantnu paralelu, vrlo blisku varaždinskom primjerku,⁸⁰ predstavlja koplje s krilcima koje je nađeno zajedno s karolinškim mačem tipa K u uništenom grobu u Žeževici Donjoj kod Omiša u Dalmatinskoj Hrvatskoj na razmeđi s neretljanskim područjem.⁸¹ Svi ti navedeni primjerci kopalja s krilcima ubrazdanih ukrasa na tuljcu i ukrašenim bodilom, izvedeni u tehnici damasciranja, jasno pokazuju odlike jednog radioničkog kruga. To su od reda koplja »potpunog oblika«, koja su očito kao franački importi dospjeli u naše krajeve oko ili neposredno iza 800. godine. S obzirom na zemljopisni položaj i povijesne okolnosti smatram da koplje s krilcima iz Varaždina treba svakako datirati u rano 9. stoljeće. Varaždinsko koplje i navedeni analogni primjerci karolinških kopalja iz Zagreba, Mogorjela i Hatelja, uz zacijelo i primjerak iz Žeževice Donje, predstavljaju dakle, na osnovi brojnih srodnosti, kako s materijalom s matičnog franačkog područja, tako i s onim iz Karpatske kotline, produkte radioničkog kruga, koji je oko 800. godine vrlo snažno zračio iz alamansko-franačkog prostora. Neposredan odraz takva zračenja predstavlja i koplje koje je nađeno u Varaždinu u neposrednoj blizini rijeke Drave, dakle na jugozapadnom rubu Panonske nizine koja je od kraja 8. stoljeća poprištem žestokih i sudbonosnih franačko-avarskih sukoba. Na osnovi iznesenoga treba koplje iz Varaždina vrednovati kao relikv koji signalizira snažnu povezanost matičnog karolinškog prostora s novoosvojenim područjem. Poput prije obrađenog oružja, otkrivenog u Prelogu u susjednom Međimurju, i ovaj primjerak navalnog oružja treba promatrati kao relikv iz borbi koje su se vodile na pravcu nadiranja franačkih vojski u avarski kaganat.

Zaključna razmatranja

Analizirajući mačeve posebnog tipa 1, tj. prijelaznog oblika prema tipu H i tipu K s lokaliteta Medvedička u Podravini i Preloga u Međimurju, Z. Vinski je iznio misao da je za te nalaze značajna 791. godina, odnosno godina početka dugotrajnijeg ratnog razdoblja Karla Velikog s Avarima u Panoniji.⁸² Ti ratovi traju do potkraj 8. stoljeća, kad je vojnim pohodima 795/796. godine osvojena čitava Transdanubija i postala pe-

⁷⁷ Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi, 78, 187.

⁷⁸ N. Miletić, Ranosrednjovjekovno koplje iz Mogorjela, *Zbornik Narodnog muzeja*, IX—X, Beograd 1979, 145 sqq., T. IV, a—c.

⁷⁹ V. Radimský, *Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo*, V, Sarajevo 1893, 496 sq., fig. 32. — N. Miletić, Nakit i oružje IX—XII veka u nekropolama Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Sarajevo*, XVIII, Sarajevo 1963, 160, fig. 76.

⁸⁰ Z. Tomičić, Važnost nalaza, 61.

⁸¹ Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi, 172, fig. 2.

⁸² Z. Vinski, o. c., 177, 185.

riferijom i prefekturom velikog franačkog carstva, kojoj je na čelu prefekt za istok sa sjedištem u Salzburgu. Naime, te je godine palo sjedište avarskog kagana što je, pored ostaloga, uvjetovalo opći raspad strukture avarske države.⁸³ Iz franačkih izvora — *Annales regni Francorum q. d. Einhardi* i *Annales Maximiani* saznajemo o vojnim pohodima 791. godine kad su tri franačke vojke pod Karlom Velikim prodrle u prostor Transdanubije i ondje se zadržale nešto manje od dva mjeseca.⁸⁴ U sklopu tog pohoda Karla Velikog prodiru franačke trupe 791. godine pod vodstvom Karlova sina Pipina iz Italije preko Ilirika (?). Te su trupe, prema podacima iz spomenutih izvora, izvojevale najvažniju bitku franačkog pohoda, pri čemu su vrlo vjerojatno razorile važnu utvrdu avarske granične obrane koja je očito morala biti na samoj trasi franačkog marša u Panoniju.⁸⁵ Pri tome je kao najpogodniji komunikacijski pravac korištena veza od Aquileae preko Ptuja (*Betobion*) na istok upravo kroz međuriječje Mure i Drave. Kako se na toj trasi javlja i spomenuta avarsko-slavenska nekropola, a čini se slična nekropoli i u njezinoj neposrednoj blizini preko Mure u susjednoj današnjoj Mađarskoj na lokalitetu Letenye,⁸⁶ možemo pretpostaviti da ta nalazišta, kao i sami dragocjeni grobni inventar, jasno ukazuju na oružane sukobe i postojanje određenog graničnog područja branjenog od Avara. Ti lokaliteti, a zacijelo ih je na prostoru Međimurja i daleko veći broj, ujedno signaliziraju i pravce kretanja, odnosno prodiranja u zemlju Avara — kaganat. Kako se na ovom prostoru međuriječja Mure i Drave susrećemo doduše s uništenom ali vrlo značajnom avarsko-slavenskom nekropolom u neposrednoj blizini kasnoantičkog ruralnog kompleksa, smještenog nešto zapadnije na lijevoj obali rijeke Drave tik uz pogodan riječni prelaz, uvjereni smo da je čitavo područje donjeg, nizinskog mursko-dravskog interamnija bio *de facto* neke vrste avarsko granično područje u odnosu na susjedno zapadnije područje Karantanije. Ovaj, uvjetno nazvani granični pojas Avara prema jugu nastavljao se na susjedno područje vazalne slavenske kneževine u međuriječju Drave i Save. Riječni prijelaz preko Drave kod Preloga štiti je, čini se, jedna vojna jedinica čiji su ratnici pokopani u nekropoli smještenoj na samom istočnom rubu Preloga, dok je riječni prijelaz preko Mure u visini današnjeg naselja Letenye vjerojatno branila druga avarska vojna jedinica. To drugim riječima znači da je taj prostor radi izrazite komunikativnosti morao biti na udaru franačkih trupa godine 791. pod vodstvom Pipina i kasnije godine 795/796. kad franačke vojske predvode slavenski vojskovođa knez Vojnomir i 799. godine furlanski markgrof Erih.⁸⁷ Franačke su vojske vrlo vjerojatno, koristeći se starijim trasama antičkih putova koji su prolazili međuriječjem Mure i Drave, prelazile tok rijeke Drave ili u visini Ptuja ili u visini

⁸³ Á g. S ó s, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert, *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte*, 22, München 1973, 3.

⁸⁴ Á g. S ó s, o. c., 3 sq.

⁸⁵ Á g. S ó s, o. c., 3 sq.

⁸⁶ E. Kerecsényi, IX századi sírok Letény, *Folia Archaeologica*, XXIV, Budapest 1973, 135—151.

⁸⁷ Á g. S ó s, o. c., 3.

spomenutog riječnog prijelaza kod današnjeg naselja Prelog u Međimurju. Po prelasku preko Drave nastavljale su u dva pravca: ili duž desne obale rijeke Drave, ili kroz međuriječje Mure i Drave na istok prema nizinama Transdanubije. Kretanje franačke vojske prvim pravcem, dakle desnom obalom Drave, markiraju karolinški nalazi: koplje iz Varaždina i istočnije lociran grobni nalaz ranokarolinškog mača iz Medvedičke, a međuriječjem Mure i Drave ranokarolinški mač i stremen tordirane ušice s lokaliteta Prelog. Ovi potonji nalazi zacijelo su u međimursko tlo dospjeli kao pljačkaški plijen ili još vjerojatnije kao trofej iz borbi Franaka i Avara.

Na taj način, da naglasimo još jednom, spomenuti pokretni arheološki relikti karolinškog stila i vremena *de facto* su refleksi franačke prisutnosti i borbi koje su se vodile na pravcima franačke ekspanzije u *regnum avarorum*. Tada se očito revalozirala trasa antičke ceste *Poetovio* (Ptuj) — *Mursa* (Osijek) te trasa one *Poetovio* — *Aquincum* (Budimpešta), koje dijelom prolaze i kroz međuriječje Mure i Drave nastavljajući u srce Panonije.

Konačno, nakon osvajanja i pacificiranja ovog dijela današnje sjeverozapadne Hrvatske okončanjem franačko-avarskih ratova, pripalo je međuriječje Drave i Save furlanskom markgrofu, a prostor sjevernije od Drave, dakle međuriječja Mure i Drave, prefektu za istok sa sjedištem u Salzburgu. Naime, početkom 9. stoljeća bila je granica prefekta za istok i furlanskog markgrofa rijeka Drava na čitavu toku od Ptuja do njezina ušća u Dunav, da bi kasnije, 811. godine, postala i granicom dviju crkvenih dijeceza, akvilejske i salcburške.

Napomena: Koristim se prilikom da najsrdačnije zahvalim dr. Zdenku Vinskom na dragocjenim savjetima koji su mi bitno pomogli u ovom radu.

Zusammenfassung

KAROLINGISCHE FUNDE AUS DEM KROATISCHEN MUR-DRAU-GEBIET

Der Verfasser behandelt eine kleine aber bedeutsame Gruppe frühmittelalterlicher archäologischer Funde, die sich im Museum von Međimurje in Čakovec und im Stadtmuseum in Varaždin befinden. Der Beitrag umfaßt ein frühkarolingisches Schwert (*Spatha*) und einen Steigbügel mit tordierter Öse vom Fundort Prelog-Kiesgrube in Međimurje (Abb. 1, 1), sowie eine Flügellanze aus Varaždin (Abb. 1, 2). Obwohl schon früher bei Vorbereitungsarbeiten, aber auch bei detaillierter Bearbeitung² das Problem einzelner Gegenstände geklärt wurde, und für das Schwert von Prelog sogar neuere Meinungen vorliegen,²⁶ so ist der Verfasser dennoch der Ansicht, daß dank neuer Röntgenaufnahmen die zu interessanten Resultaten führten, eine nochmalige systematische Behandlung der Problematik berechtigt erscheint.

Das Schwert aus Prelog kann aufgrund seiner Typologie dem frühen Horizont karolingischer *Spathas* aus der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts zugeteilt werden. Er wird repräsentiert durch Schwerter von den Fund-

arten Medvedička in der kroatischen Drauebene,²⁸ Dorf an der Enns-Hainbuch in Niederösterreich,²⁹ und Dietachdorf-Kerschberg in Oberösterreich.³⁰ Alle diese Schwerter gehören dem Sondertyp 1 an (nach Petersen), und sind gleichzeitig Übergangsformen zu denjenigen vom Typ H und vom Typ K.²⁷ Nach wiederholten Röntgenaufnahmen⁷ wurden auf der Klinge des Schwertes aus Prelog charakteristische Verzierungen festgestellt, ähnlich einer Kombination von Tannenzweigmuster und Bogenmuster, wie sie auf der Zeichnung nach dem Röntgenbild dargestellt sind (Abb. 4). Bei Vergleichen dieser Ziermotive auf der Klinge des Schwertes von Prelog kann der Verfasser als nächste analoge Erscheinungen auf vier Schwerter aus Deutschland und ein Exemplar aus Holland hinweisen. Es handelt sich um Schwerter des 8. Jahrhunderts von den Fundorten Kreuzhof bei Regensburg,²¹ Geisingen bei Donaueschingen,²² Schortens in Friesland,²³ Antum in der Provinz Groningen in Norddeutschland,²⁴ und Wijk uij Duurstede bei Leiden in Holland.²⁵ Aufgrund der gemeinsamen Merkmale der Ziermotive kann man das Schwert aus Prelog als Erzeugnis derselben Schmiedewerkstatt betrachten, die sich wohl im Rheinland befand. Als Werk eines fränkischen Waffenschmiedes aus der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts gelangte das Schwert im Verlauf der geschichtlichen Geschehnisse um das Jahr 800 oder unmittelbar danach in unser Land, und zwar in das Zwischenstromgebiet der Mur und der Drau, im äußersten Norden Kroatiens.

Für den Steigbügel mit tordierter Öse aus Prelog (Abb. 6) wurde bis jetzt in Jugoslawien kein analoges Exemplar gefunden. Für Teile von Reiterausrüstungen dieses Typs muß man die Prototypen unter schlingenartigen Formen aus organischem Material — Leder oder Holz suchen — aber auch ein einfaches Seil käme in Betracht. Wegen der Unbeständigkeit des Materials sind sie den Archäologen unbekannt geblieben. Steigbügel des Typs von Prelog findet man im Verlauf des 8. Jahrhunderts in einer Reihe von Adelsgräbern im Gebiet des s. g. nördlichen Kreises in Deutschland.⁴⁴ Diese Steigbügel, die man als Steigbügel mit tordierter Öse bezeichnet, weil die Öse infolge der Torsion unter einem Winkel von 90° zur Schlinge des Steigbügels steht, sind aus einem eisernen Ring angefertigt.⁴⁵ Besonders schöne Exemplare von Steigbügeln dieses Typs stammen aus Kriegergräbern in Immenstedt, Sahlenburg, Bramwald und Antum, und wurden von F. Stein der Gruppe C zugeteilt, aus dem Zeitraum von 750 bis 800.^{46—47} In Süddeutschland treten Steigbügel dieses Typs ausschließlich als Einzelfunde auf, oder als Funde entlang von Flußläufen (Abb. 8).⁴⁸ Besonders charakteristische Analogien, eigens in Anbetracht der Form, bietet ein Paar Steigbügel vom Fundort Antum (Abb. 7, 4),⁴⁹ mit ausgeprägten, massiven, bikonischen eisernen Fortsetzungen auf dem tordierten Halsteil. Weitere nahe Analogien ergeben die Exemplare aus Aholtingen bei Regensburg in Deutschland⁵⁰ und aus der Themse in England (Abb. 7, 3),⁵⁷ bei denen die Seitenteile des Steigbügels schmal profiliert sind, und die Trittfläche durch eine Rippe verstärkt ist. Die Herkunft der Steigbügel mit tordierter Öse ist an Westeuropa gebunden, genauer an das Gebiet des fränkischen Kaiserreiches, denn in Osteuropa kommen sie nicht vor.⁶² Der Verfasser ist der Ansicht, daß es sich bei dem Steigbügel von Prelog um eine entwickelte Variante des Steigbügels mit tordierter Öse handelt, dem s. g. skandinavischen Typ I-b, und bringt ihn in Verbindung mit dem Gebiet des karolinischen Kaiser-

reiches, mit dem das Randgebiet der Pannonischen Tiefebene zur Zeit der fränkisch-awarischen Kriege Ende des 8. und Anfang des 9. Jahrhunderts in Verbindung stand.

Über den dritten bedeutsamen karolingischen Fund in Nordwestkroatien — einer Flügellanze aus Varaždin (Abb. 9) — war schon früher die Rede.⁶⁴ Bei nachträglichen Röntgenaufnahmen wurden an beiden Frontseiten der Tülle charakteristische, breite aber flache und länglich-ovale Dellen bemerkt, die bestimmte Ziermuster bilden (Abb. 10). Innerhalb der Lanzenspitze befinden sich stählerne Stäbe, als deutliche Überreste der Technik des Damaszierens. Diese Spuren der Damasizierung haben die Form eines Weidenblattes. Aufgrund des Typs der Schmuckformen an Tülle und Lanzenspitze teilt der Verfasser diese Lanze aus Varaždin dem Horizont der karolingischen Flügellangen zu, und zwar der s. g. »vollständigen Form« oder »reifen Form« nach der von P. Paulsen vorgeschlagenen Einteilung.⁶⁶ Dieser Horizont, dem Lanzen aus Süddeutschland angehören,⁶⁷ wird von P. Paulsen in das 8. Jahrhundert datiert, und mit dem möglichen Bestehen eines bestimmten Werkstättkreises in Verbindung gebracht,⁷⁰ dem Funde aus dem Karpatenbecken zugeschrieben werden können,⁷⁰ aber auch Funde aus Jugoslawien. Nur an fünf Flügellangen kann man eingeritzte und vertiefte Verzierungen an den Tüllen beobachten. Es handelt sich dabei um ein Exemplar unbekanntes Fundortes aus Kroatien,⁷⁷ ferner um Exemplare aus dem Narenta-Gebiet, aus Mogorjelo bei Čapljina,⁷⁸ Hatelj bei Bileća,⁷⁹ und aus Žeževica Donja bei Omiš, an der Grenze von dalmatinisch-Kroatien und dem Gebiet der Narentaner.⁸¹

Wie das früher erwähnte frühmittelalterliche Inventar vom Fundort Prelog-Kiesgrube, so ist auch die Flügellanze aus Varaždin ein unmittelbarer Zeuge der geschichtlichen Geschehnisse am Übergang vom 8. zum 9. Jahrhundert, auf dem ausgedehnten Kontaktgebiet des karolingischen Kaiserreiches und der nomadischen Welt der Awaren, dem Khaganat, mit dessen Sitz im Karpatenbecken. Diese sporadischen karolingischen Funde aus Nordwestkroatien signalisieren die dramatischen Geschehnisse der Jahre 791 und 795/6, als das fränkische Heer in einer Reihe von Kriegen, unter Karl dem Großen, seinem Sohne Pippin, Fürst Vojnomir und dem friulanischen Markgrafen Erich, den Staat der Awaren zerstörte. Die Bewegung des fränkischen Heeres entlang des rechten Draufers sind durch den Fund der Flügellanze aus Varaždin belegt, sowie auch durch den sehr wertvollen Grabfund eines frühkarolingischen Schwertes aus Medvedička in der Drauebene.⁸⁰ Dahingegen markieren die Funde eines Schwertes und eines Steigbügels (als Trophäen) aus Prelog die Nähe einer günstigen Furt über die Drau, und weisen auf das mögliche Vordringen der Franken durch das Zwischenstromland der Mur und Drau nach Transdanubien hin.